ANTWOORD

OP DE

antikritiek van de Heeren G. R. P. F. Gonggrijp, J. G. F. Riedel en N. Graafland.

I.

Dat ik mijne hand in een mierennest stak, toen ik eenige der Maleische school- en volksleesboeken, bekroond en uitgegeven door het Neêrlandsch-Indische Gouvernement, beoordeelde, wist ik en ik verwonder mij dus niet heftig aangevallen te worden. Drie der schrijvers, wier werkjes ik beoordeeld heb, zijn openlijk tegen mij opgetreden en hebben mij, om te bewijzen dat hun werk wèl goed was, als een leugenaar, woordverdraaijer, oneerlijke, onkundige, onbevoegde, een pleger van kwade trouw enz. enz. gesignaleerd.

Dergelijke wijze van zich te verdedigen tegen en te wreken op een recensent wordt zoo dikwerf gevolgd, dat het dwaas zou zijn, indien ik mij daarover nog boos maakte.

Na al hetgeen door de drie schrijvers over mij en mijn werk gezegd is, zou men kunnen vragen, hoe ik het nog durf wagen een enkel woord meer te uiten, vooral nu alle der zake kundigen en onpartijdigen door hen als getuigen tegen mij zijn opgeroepen. Nogtans waag ik zulks en wel steunende op mijn goed regt. Ik schreef toch mijne beoordeeling om aan te toonen, dat de werkjes, door het Gouvernement beloond met *f* 100 per vel druks van 16 pag. gewoon 8° plus zilveren en gouden medailles van verschillende waarde, wat taal en inhoud betreft zulk eene hooge onderscheiding niet verdienden en niet beantwoordden aan het doel, dat het Gouvernement zich met de uitgave van school- en volksleesboeken voor den inlander had voorgesteld.

Van de schrijvers heb ik de namen niet genoemd dan voorzooverre zij die zelf op het titelblad hunner werkjes hebben doen prijken. Zij hebben 't dus zich zelven te wijten, dat zij bij het voordeel, dat hun werk hun opgeleverd heeft, ook het nadeel openlijk moeten dragen. Dat ik juist hunne werkjes, met voorbijgang van anderen, opzettelijk ter beoordeeling zou hebben uitgekozen, is onwaar. Zonder de andere van Batavia te ontbieden nam ik, wat ik bezat en dat kwam mij voor genoeg te zijn voor mijn doel. Zonder ze bepaald te ordenen of te regelen, heb ik ze een voor een, zooals ze mij in de hand kwamen, beoordeeld. Geen enkele heb ik gespaard, doch waar ik meende eenigzins te kunnen prijzen, heb ik het gedaan, getuige datgene wat ik over het rekenboekje van den heer Gonggrijp op pag. 104 en over de *Sjair tjaritra orang pemalas* pag. 109 en 110 gezegd heb. Evenzoo heb ik gelaakt wat ik meende te moeten laken, zonder iemand te ontzien en blijf nog met mijn uitgesproken oordeel het ongenoegen en de bitterheid trotseren van hen, die voorgeven door mij miskend te zijn. [1]

Wanneer ik alles eens te zamen neem, wat in twee jaren tijds tegen mijne kritiek is ingebragt, dan kan ik niet anders dan bij mijne eerste uitspraak blijven volharden. Wat de schrijvers van mij hebben gezegd, wil ik, als weinig ter zake doende, vooreerst daarlaten, en beweer dat zij tot heden nog niet hebben bewezen, dat én taal én inhoud van hunne werkjes zóó was, dat het Indisch Gouvernement die zoo genereus mogt beloonen en op 's lands kosten uitgeven. Ja, wat meer is, met hun geschrijf hebben zij op nieuw mij de bewijzen in handen gegeven, dat zij ook nu nog het Maleisch niet kennen, zooals het gekend moet worden, om met vrucht daarin voor anderen te kunnen schrijven.

Om een en ander beter te doen uitkomen wil ik kortelijk doorloopen wat de heeren Gonggrijp, Riedel en Graafland tegen mijne kritiek hebben ingebragt.

Intusschen is het mij een groot genoegen er op te kunnen wijzen, dat er onder bevoegde beoordeelaars stemmen voor het door mij beweerde zijn opgegaan. De heeren van der Tuuk en Prof. Veth deelden geheel in mijne beschouwing; [2] de heer

[1] Verondersteld dat de schrijvers werkelijk door mij miskend waren, dan vraag ik of dat beetje miskenning wel kan opwegen tegen de al te groote erkenning van hun werk door het Gouvernement.

[2] Zie Tijdschrift voor Neêrl. Indië 1868, X^e afl. pag. 340.

van der Chijs, inspecteur van het onderwijs in Neêrl. Indie erkent dat er veel kaf onder het koren is en men strengere eischen heeft moeten stellen en wijlen dr. Homan schijnt ook al geen gunstig idee van die Gouvernements Maleische schoolboekjes gehad te hebben, want in een zijner brieven aan den heer J. J. Meinsma laat hij zich kortelijk daarover aldus uit: „*Peladjaran hadat boewat anak moeda*" is nonsens. *Zoo schrijven de stellers van schoolboekjes!*" [1]

Naauwelijks in het vaderland teruggekeerd kwam het stuk van den heer Gonggrijp tegen mij ter mijner kennis en werd mij door iemand zijne vertaling der fabelen van Bidpai uit het fransch in het Maleisch aangeboden met den raad tot zijne straf ook dit aan eene kritiek te onderwerpen. Ik wees dit van de hand om de eenvoudige reden dat, als het niet geloofd wordt wat ik 't eerst in 't vuur mijner verontwaardiging en met eene goede bedoeling heb gezegd, als het den schrijvers dier boekjes gelukt het Gouvernement en hen, die het Maleisch beoefenen, van het tegendeel mijner beoordeeling te overtuigen, het wel den moriaan zou geschuurd zijn al kritiseerde ik ook nog twintig anderen, die van hetzelfde gehalte zijn. Onder zulke omstandigheden zou mij niets overschieten dan de vurige wensch, dat de kennis van het zuivere Maleisch meer en meer algemeen moge worden, opdat men eenmaal veilig een beroep op bevoegde beoordeelaars kunne doen.

Na deze voorafgaande beschouwing wil ik overgaan tot de behandeling van het woord des heeren Gonggrijp.

Hij begint met zich te beroepen op een oordeel van den heer von de Wall over zijn werk, een oordeel, dat hij, gelijk duidelijk blijkt, zelf niet schijnt te kennen. Ook ik heb daarnaar te vergeefs in de notulen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gezocht. Wèl weet ik, dat eenige boekjes door het gouvernement aan dien heer, die allezins tot een oordeel bevoegd wordt geacht, ter beoordeeling zijn toegezonden, maar ook, dat deze ze, uit een taalkundig oogpunt beschouwd, als voor de uitgave geheel ongeschikt heeft teruggezonden. Ik zou hier nu veilig de gevolgtrekking kunnen maken, dat ook het door mij gekritiseerde werkje van den heer Gonggrijp daaronder is begrepen geweest. Vreemd in allen

[1] Zie de Bijdragen voor T. L. en Volkk. van het Kon. Instituut, 3e volgr. dl. III, pag. 379.

gevalle is het, dat van de meeste der andere werkjes het uitgebragte oordeel in de notulen is opgenomen en dat van Gonggrijps boekje niet.

Vervolgens schrijft de heer G. aldus: „Na zich over een schoolboekje over de aardrijkskunde van den heer E. Netscher tamelijk ongunstig uitgelaten te hebben, komt de heer K." enz. Terwijl hij eenige regels vroeger geschreven had: „De heeren Netscher en anderen mogen, wanneer zij daartoe lust gevoelen zelf den heer K. teregtwijzen." Toen ik deze woorden las wist ik niet of ik mij verbazen of bedroeven moest. In mijn gansche stukje wordt geen enkele maal de naam van dien heer genoemd. Ook komt hij op den titel van geen enkel schoolboekje voor. Heeft de heer Netscher dus ooit eenige der door mij gekritiseerde werkjes geschreven, dan heeft hij dit toch anoniem gedaan en deze anonymiteit moet een recensent eerbiedigen. Zulks heb ik gedaan, maar niet de heer Gonggrijp. Hij drijft de onkieschheid zóó ver, dat hij zelfs geen oogenblik denkt aan de gewigtige redenen, die een schrijver kunnen bewegen zijn naam te verzwijgen. Ongetwijfeld heeft de heer G. zijne bedoeling met het noemen juist van dien naam; want waarom niet den naam genoemd van een der andere schrijvers, die men op het titelblad hunner werkjes vinden kan. Ons vermoeden zullen wij hier niet uitspreken, maar constateren het feit dat de heer Gonggrijp de anonymiteit van een schrijver zonder noodzaak heeft aangerand.

De Schr. neemt het mij daarop kwalijk dat ik hem wegens den aanvang van zijn boekje *een weinig humbug* toeschrijf. Hij vindt het zeer natuurlijk te beginnen met den gewonen aanhef: „In den naam van" enz. Ook na zijne verdediging kan ik zijn gevoelen niet deelen; niet alleen omdat hij het geschreven heeft voor, en het uitgegeven en beloond is door het wel „barmhartige en goedertierene" gouvernement, maar ook omdat onder een paar honderd maleische HSS., die ik onder de oogen heb gehad, zelden een aldus aanving. Zelfs vele godsdienstige werken der Maleijers vangen niet eenmaal met deze woorden aan. Doch er is meer. Verkiest de Schr., omdat zijn boekje over de profeten handelt, aldus aan te vangen, waarom dan niet consequent gebleven en ook telkens als hij den naam van Adam, Abraham, Isaäk, Jakob, Mozes, Job enz. noemt het woord *nabi* er voor en *ridla Allah anhoe* of *Allehi assalam* er achter geplaatst? Zoo zelden de Maleijers's schrijvers aanhef

gebruiken, zoo naauwgezet zijn zij om het laatste niet achterwege te laten. Hij zou daarmede nog meer aan den smaak der Maleijers (ik zeg niet den mijnen) hebben voldaan.

Daar ik nu deze imitatie van den schr. niet goed heb gevonden, deelt hij mij mede, dat de Maleijers er anders over gedacht hebben, dat een paar duizend exemplaren van zijn werkje al spoedig was verkocht, zoodat hij zelf geen exemplaren meer van zijn eigen werk kon krijgen, toen hij Indie verliet. Dit voert hij aan als een bewijs, dat de smaak der Maleijers anders is dan de mijne (hieraan heb ik nooit getwijfeld) en dat ik dien smaak dus nog niet ken. Hier zouden wij een groot vraagteeken willen plaatsen. Ging schrijvers redenering op, dan zou het bewijs geleverd zijn, dat vele der door het gouvernement uitgegeven maleische boekjes goed zijn, d. i. verstaan worden en aan den smaak der Maleijers voldoen; want, ik heb dit reeds vroeger mededegedeeld, velen zijn uitverkocht en toch is door den heer von de Wall een herdruk daarvan bepaald afgeraden. Nu weet ik zeker dat de verspreiding van die boekjes onder de ware Maleijers al zeer luttel is geweest. De meeste exemplaren van Gonggrijps boekjes en die daarmede in taal en spelling overeenkomen, zijn geplaatst op Java. Daar buiten kunnen zij wegens de vele javaansche woorden, die er in voorkomen onmogelijk worden verstaan. En welk middel heeft men er op uitgevonden om die boekjes geplaatst te krijgen? Men zond ze den zoutverkooppakhuismeesters toe om die te debiteren. Stel u nu voor en oordeel een regtvaardig oordeel. Het zout is een gouvernements monopolie, een onmisbaar iets voor den armen inlander met zijn flaauwe rijst; de zoutverkooppakhuismeesters zijn arme inferieure ambtenaren, die ook al gaarne in een goed blaadje bij de Bataviasche heeren staan, en zoo zijn dan die boekjes te gelijk met het zout verkocht. En wie kan dàn nog twijfelen aan een goed debiet? Ik stel mij voor dat menige inlander, die niet eens lezen kon en zout kwam halen, ten gevalle van den *toewan* of *mantri garam* soms een boekje heeft gekocht, om dien dag te huis zijn maal met een stukje *dendeng* of gedroogden visch minder te doen. En nogtans beweert de heer G. dat zijne werkjes een gunstig onthaal gevonden hebben, en ontzegt mij alle bekendheid met den smaak der inlanders. Doch al had de heer G. ons ook het alleraandoenlijkste tafereel opgehangen van de groote belangstelling in zijne werkjes bij den inlander, dan zou ik immer daar tegenover stellen mijn: apo-

cryph; want — het gouvernement heeft ze gedebiteerd en wij weten wat dat in Indie zegt.

Dat het boekje van den heer G. later met arabisch karakter is herdrukt en hij daarvoor niet op nieuw *f* 100 per vel druks heeft ontvangen, vind ik zeer goed; want hij was reeds goed beloond en daarmede kreeg de inlander ten minste nog een voor hem leesbaar schrift in handen. Mij dunkt de man, die de eerste uitgave van Gonggrijps boekje van den zoutverkooppakhuismeester had gekocht, moet te huis met al die latijnsche letters en een mandje slecht, graauw zout voor zich wel aardig tegenover zijne wederhelft hebben gezeten.

Verder heeft 's schrijvers verdediging van zijne spelling mij niet bevredigd. Ik blijf er bij dat de spelling *hikajet*, *zeman*, *ganap*, *rindah*, *terlalo*, *hidjo*e enz. bepaald tegen de uitspraak der Maleijers strijdt. Ook het laatste woord, waarbij Schr. mij van wansmaak beschuldigt als ik het *hidjaoe* schrijf, wordt door de Maleijers nooit *hidjoe* uitgesproken, zoo min als *poeloe* voor *poelau*. Dat ik het woord met *aoe* in plaats van met *au* schreef is, omdat ik de *u*, als niet noodzakelijk, uit de transscriptie van het Maleisch wilde weren. Hiervan ben ik later teruggekomen en schrijf dus thans *hidjau*, *poelau*, *katjau* enz., maar nooit *hidjoe*, *poeloe*, *katjoe*.

Dat men door de stomme *e* met een teeken te kroonen, b. v. *ĕ* een eigen alfabeth vormt, ontken ik. Daarmede heb ik mij aangesloten bij eene door prof. Pijnappel voor het Maleisch en prof. T. Roorda voor het Javaansch aangenomen gewoonte, waartoe ook prof. de Hollander in zijne onlangs verschenen Aardrijksbeschrijving van Nederlandsch Oost-Indie is overgegaan. Waar een woord met de *oe*-klank wordt uitgesproken, heeft de heer G. het regt niet daarvoor eene *o* in de plaats te zetten, omdat ook de *o* klank in het Maleisch voorkomt. Zelfs daar, waar de *oe*klank kort is, zooals in het duitsche *und*, schrijf ik *oe*, omdat die klank voorheerschend is. Zoo b. v. *toeroen*, *bangoen* en niet *toeron*, *bangon*.

Dat mijne recensie eene jammerlijk mislukte navolging zou zijn van een verdienstelijk opstel des heeren van der Tuuk, gelijk Schr. beweert, kan ik daarmede logenstraffen, dat ik dat opstel nooit heb geleend of in eigendom bezeten. Jaren geleden heb ik het op Java eens even ingezien toen ik het bij iemand vond liggen, doch het interesseerde mij toen te weinig om het geheel te lezen. Om iets na te volgen moet men het dan toch

wel bijzonder kennen en het als model zich voor den geest stellen.

Schrijver verklaart, dat ik de zinnen en woorden van zijn werk heb verdraaid om zóó te kunnen recenseren en noodigt hen, die zich daarvan overtuigen willen, uit, zijn werk naast mijne recensie te leggen. Dit noem ik nu eens uitnoodigen tot een disch, waarop niets te eten staat; want op de vorige pag. heeft de Schr. openlijk verkondigd, dat hij zelf geen exemplaar meer kon magtig worden bij zijn vertrek uit Indie. Waar moeten nu die onpartijdige, bevoegde regters dat boek van daan halen om zich te kunnen vergasten aan zulk eene vergelijking? Mogt deze uitnoodiging den heer G. ernst zijn, dan heb vooral ik daarop niets tegen en stel mijn exemplaar disponnibel in deze voor mij zeer gewenschte zaak. Men kan dan meteen uit mijne kantteekeningen zien, dat ik den heer G. nog te zacht heb behandeld, en waarlijk mijne toevlugt tot woord of zinsverdraaijing niet behoefde te nemen. De bedoelde woorden *měnoedoeng boemi* toch heb ik om geen andere reden weggelaten, dan dat ik dáártegen geen bezwaar had. Mijne aanmerking gold het woord *běrkambanglah* van het uitspansel gebruikt en zie nog niet in dat deze door mij weggelaten woorden dat gebruik konden wettigen. Maar wenscht de heer G. eene nieuwe beoordeeling van zijn werk, waarbij ik mij zelfs van den minsten schijn van verdraaijing of uitlating (wat bij hem hetzelfde schijnt te zijn) zal onthouden, dan ben ik daartoe bereid. Met de verdediging van een paar woorden of zinnen toch is zijn werk zoo min als dat der anderen ooit te redden.

De heer G. leert mij, dat ik in *ditepermanai* een drukfout had moeten zien. Gaarne wil ik mild zijn, doch dit zou de goedheid wat al te ver drijven. Deze fout alleen is waard dat er een lijstje van drukfouten achter zijn werkje ware gevoegd. Doet de heer G. dezen eisch dan hebben de andere schrijvers hetzelfde regt en bijgevolg zouden ook *dingartikan*, *pěrgi beroesah*, *berdiam* (wonen) enz., uit Riedels *Pintoe gěrbang*, *diměngoelilingi* uit het aardrijkskundige werkje, en *dihoeloe*, *berpoenja*, *manoesia manoesia*, *telinga telinga*, *mata mata* enz. uit Graaflands *Kitab batja akan manoesia*, drukfouten worden. 't Is wel aardig. Wat toch een zetter al niet op zijn geweten kan krijgen! Zelfs het gebruik van twee passive vormen of van een passiven en een activen vorm bij één woord! Zulk een arme man mag op 't laatst wel uitroepen: „Mijne bokken zijn van

„zooveel verschillende soorten, dat de meesten van hun voor„komen niet te tellen zijn," of in Maleisch van G's boekje (ik citeer zonder verdraaijng) *tiada ditepermanai kabanjakan roepanja.* 't Is dan ook niet te verwonderen, dat men de zetters en drukkers niet zoo goed beloond heeft als de schrijvers. Zij kunnen het een schrijver wat lastig maken; vooral als zij onder het zetten er nog zoo eenige grammaticale vormen gaan bijvoegen, wanneer de schr. reeds de noodige heeft gebruikt.

Maar laat mij den heer G. eens toegeven, dat *di* hier eene drukfout is, dan zou ik bepaald moeten verdraaijen om zulk eene zinhoudende vertaling te leveren als hij heeft gedaan. *Kabanjakan roepanja* kan en mag ik niet, wil ik eerlijk zijn, vertalen met *de veelheid hunner soorten;* want *roepa* beteekent in zuiver Maleisch nooit *soort* en ik zal het wel laten deze door den heer G. aangegeven beteekenis in mijn woordenboek bij te schrijven.

Den heer G. moet ik er op attent maken, dat ik het hem nooit geweten heb en ook nooit wijten zal, dat ik de uitdrukking *tanah lilin* niet ken of veins niet te kennen. Integendeel heb ik hem te danken dat ik er kennis mede heb gemaakt. Zij is mij vroeger noch later ooit voorgekomen en op mijne navraag daarnaar gedaan ben ik te weten gekomen, dat ze op Riouw zoowel als op Samarang en Japara niet bekend is. Is zij dus zuiver Maleisch dan hoop ik, die bij het kennen van die taal veel belang heb, dat de schr. mij dat uit goede HS. zal bewijzen. Voorzoover mij bekend is, is hij zelf onder de Maleijers nooit geweest, maar heeft achtervolgens te Samarang en Depok gewoond. Ik kom dus tot de conclusie, dat *tanah lilin* Depoksch zal zijn.

Wat mijne vertaling van *seboet* en *menoeroet roepanja sendiri* betreft, zoo ben ik verpligt daarbij te blijven, al beticht de heer G. mij ook van de grootste *kwaadwilligheid. Seboet* is melden, vermelden, maar niet noemen, naam geven. Hoe de heer G. zijn gebruik van *sĕboet* in dezen zin: *dan Toehan Allah seboet akan dia Adam, ija-itoe anak tanah* nog durft te verdedigen en ons wil opdringen dat in dezen zin *Allah mĕndjadikan orang manoesia menoeroet roepanja sendiri* de drie laatste woorden niet anders dan op God kunnen slaan, is mij een raadsel. Eene meer letterlijke vertaling van de uitdrukking, „het beeld Gods," heb ik van hem niet verlangd, en zal dat wel laten; want ik

vind juist zijn *roepa* op *Allah* toegepast al heel stuitend voor den Mohammedaan.

De schr. beschuldigt mij, dat ik het heb doen voorkomen, alsof al de door mij geciteerde onzinnen zoo in zijn werkje op elkander volgen. Ik ben mij des niet bewust en vind daarvoor ook geen grond in mijn schrijven. Toen ik beweerde dat ik den schr. „niet verder op den voet wilde volgen" bedoelde ik daarmede niets anders dan dat ik niet van pagina tot pagina het gansche werk wilde doorgaan, zooals ik tot pag. 7 had gedaan. En geen wonder, want als mij zeven pagina's zóóveel opleverden, wat zullen dan de 157 bladzijden van zijn werkje wel bevatten? Omdat ik uit die zeven pagina's hier en daar een curieusen zin heb uitgekipt, beweert de schr. dat ik de zinnen uit hun verband heb gerukt en dat daardoor de vertaling zoo potsierlijk is geworden. Ik kan de plegtige verzekering geven, dat ze op hunne plaats, in hun verband, niet minder grappig zijn. De schr. kan toch niet verlangen, dat ik die volle zeven bladzijden in mijne korte beoordeeling zou hebben opgenomen Doch wenscht hij dat ik iets zal nemen, dat bij elkander behoort en een geheel uitmaakt, b. v. een hoofdstuk, zooals hij in den heer van der Tuuk prijst, welaan, hij geve mij zelf het hoofdstuk op; want wegens den grooten rijkdom is mij de keuze te moeijelijk. Ook zou ik, indien ik zelf haar deed, weer beschuldigd kunnen worden van met opzet het slechtste ter beoordeeling te hebben uitgekozen.

Op datgene, wat de Schr. zegt van de uitgave der vier evangeliën te Samarang in 1861, acht ik het niet noodig te antwoorden, ook al had de Schr. in plaats van algemeene exclamaties mij bepaalde fouten of onzin voorgehouden. Dat werk toch is anoniem uitgekomen en ik ontzeg den heer G. het regt mij als den schrijver daarvan te noemen. Ook behoort het niet tot de categorie van boeken, waarvoor men *f* 100 per vel druks heeft genoten, maar wel tot die, waarvoor men uit eigen zak *f* 50 per vel heeft besteed om het gedrukt te krijgen. Zelfs is het niet eens uitgegeven voor rekening of op last van het een of andere genootschap, maar was eene particuliere gave aan behoeftigen. Eindelijk is het met opzet geschreven, zooals ook op het titelblad is uitgedrukt, in het laag of locaal Maleisch van Java's strandplaatsen voor arme inlandsche kinderen, en niet om van wege het Nederlandsch Indische Gouvernement te worden verspreid. Te vergeefs zal men er echter *berpoenja*,

berdiam (bewonen) *bertaoe* (iets weten) *ditepermanaï*, *dimengoelilingi*, *dingartikan*, *mata-mata* (oogen), *telinga-telinga* (ooren) in zoeken. Ik had gedacht dat de Schr. kiescher zou geweest zijn in de keuze zijner verweermiddelen. Het regt om een afkeurend oordeel over de door het Gouvernement bekroonde, gedrukte en verspreidde Maleische werkjes uit te spreken, laat ik mij door niemand ontnemen, ook niet door den heer G. al kon hij zelfs bewijzen dat ik vroeger wel eens slecht Maleisch had geleverd. Moest dat iemand voor altijd tot zwijgen verpligten, wanneer hij vroeger zelf wel eens gebrekkig geschreven heeft, dan mogen gerust allen het zwijgen bewaren; want zoo groot is geen taalgeleerde of hij zal moeten erkennen, dat hij vroeger wel iets geschreven heeft, wat hij later afkeuren moest.

Nog een enkel woord moet ik ten slotte tot den heer Gonggrijp rigten. Gij hebt u van een en ander trachten vrij te pleiten, dat eigenlijk tot de zaak niets toe- of afdoet. Loochenen kunt gij het niet dat het meeste, waarvan ik uw werk beschuldigd heb, door u met stilzwijgen is voorbijgegaan. Waar blijft gij b. v. met uw *mengisikan* voor het bevolken der aarde, *tanamtanaman* voor planten, *kebon* voor hof, *siram* voor het besproeijen door eene rivier, *tjabang ajar* voor riviertak, *kasih tinggal* voor liet wonen, *Adam diadjar bitjara* voor Adam werd het spreken geleerd, *kasih mengantok sampei ija tidoer*, voor deed een diepen slaap over hem komen, *dikerdjakannja* voor het formeeren der vrouw, *loe* voor gij, *indjak poetoes kapalamoe*, voor uwen kop vermorselen, *gigit kakinja* voor zijne verzenen vermorselen. Waar blijft gij, vraag ik nog eens, met de verdediging dat Kain zijn broeder vasthield, *pegang*, zijn stok, *tongkat*, ophief en Abel knuppelde, *pentong*, en de geschiedenis van Seth, die de menschen te zamen leerde bidden. Verdedig ook die en verbeeld u dan nog niet dat ik amende honorable zal doen. Uit uw boekje zal ik u nog een paar honderd andere fouten aanwijzen, want ik ben met u wel gekomen tot Seth, maar niet tot de Z van uw werkje. Het meeste moest nog komen.

Hieruit hoop ik dat gij zult geleerd hebben, dat uwe teregtwijzing voor mij niet bijzonder nuttig is geweest.

II.

Ook de heer Riedel is, en wel eerst twee jaren daarna, tegen

mijne beoordeeling van zijn boekje, de *Pinta gerbang pengatahuan* opgekomen, doch op eene wijze, die mij het regt geeft hem niet te beantwoorden. Dat ik zulks doe is alleenlijk om getuigenis af te leggen, dat ik mij door den heer R. wel verongelijkt, maar niet verslagen gevoel.

De heer R. begint met eene poging om te bewijzen, dat ik slechts in geringe mate bevoegd ben om èn over de taal èn over den inhoud der Maleische school- en volksleesboeken in het algemeen een oordeel te vellen. Ik noem het slechts eene poging; want zijne bewijzen zijn voor mij niet geldig. Het boekje toch, waaruit hij ze tracht te putten is nooit met mijnen naam in het licht verschenen en kan dus den lezers der Bijdragen als het mijne niet bekend zijn. Ook hem moet ik vragen, wie hem regt geeft de anonymiteit van een schrijver, die noch de zedelijkheid noch het algemeen belang met zijn werk heeft benadeeld, zoo ligtvaardig aan te randen. Ware ik bij mijne beoordeeling der gouvernements-schoolboekjes zóó te werk gegaan, wees verzekerd dat er nog iets anders voor den dag ware gekomen; want in die notulen van het Bataviasche Genootschap van kunsten en wetenschappen staan vele zaken, die mij bij mijne eerste beoordeeling uitnemend zouden zijn te pas gekomen. Doch de notulen, opgemaakt in de bestuursvergaderingen van een wetenschappelijk genootschap mogen door geen lid daartoe worden misbruikt. Het zou mij nu zeer gemakkelijk vallen den heer R. eenvoudig hiermede af te schepen en hem alleen te dienen op datgene, wat hij zegt over mijne maleische spreekwoorden, die ik met mijnen naam uitgegeven heb, doch dit wil ik niet. Blijkbaar weet de heer R. van mij iets, maar niet alles. Zoo weet hij onder anderen niet, dat ik noch evangelist, noch bijbelvertaler was, toen ik in 1862 dat boekje het gouvernement aanbood, dat niet alle daarin voorkomende stukken van mijne hand waren, maar sommige overgenomen uit te Singapoera gedrukte werkjes; dat ik daarvan behoorlijk het gouvernement heb verwittigd in een begeleidend schrijven, na vooraf de vergunning van den schrijver te hebben gevraagd en verkregen; dat ik destijds het maleisch, als niet behoorende tot mijn vak, uit liefhebberij beoefende en nooit met Maleijers hebbende verkeerd of de gelegenheid gehad om met hen te verkeeren, mij zelven niet sterk genoeg waande om geheel op eigen beenen te kunnen loopen; dat mijn boekje, groot 3 vel gewoon 8º niet anders was dan eene proef, om te

weten in hoeverre het te Singapoera gebruikte maleisch en het daarin gedrukte bij het gouvernement gewild was [1]; dat eindelijk door den heer von de Wall, wien het boekje ter beoordeeling was toegezonden, daarover het volgende is gerapporteerd:

„Dat het een verblijdend verschijnsel is van vooruitgang onder de schrijvers van schoolboekjes;

„dat de schrijver wel heeft gedaan zich de te Singapoera verschijnende schoolboekjes tot voorbeeld te nemen, daar zij, bij al hunne gebreken, toch nog het beste zijn, wat tot nog toe in dat genre geschreven is;

„dat blijkt, dat de heer Klinkert zich den waren maleischen stijl tracht eigen te maken en het daarin tot eene, in vergelijking met anderen, nog al goede hoogte gebragt heeft;

„dat desniettemin de gebreken nog velen zijn, zoo in orthographie als in woordvoeging en het juist gebruik der woorden en de heer K. moet worden uitgenoodigd zich vooral bezig te houden met het bestuderen van geschriften van zuiver maleischen oorsprong;

„dat het werkje overigens als verstaanbaar en kunnende strekken tot verspreiding van nuttige kennis voldoet aan den inhoud van het gouvernements besluit van 20 Junij 1862, n°. 7.”

Dit rapport had de heer R. ook in de notulen kunnen lezen zoowel als hij mijn naam daarin gevonden heeft. Over zijne vertaling van eenige in mijn boekje voorkomende zinnen zal ik niet met hem twisten. 't Wordt wat al te kinderachtig als men elkander wederkeerig verwijt: gij hebt met opzet verdraaid, valsch vertaald enz. enz. Ik wil liever voor een oogenblik aannemen, dat de heer R. gelijk heeft en mijn boekje inderdaad zulken ōnzin bevat, [2] wat heeft hij dan anders gedaan dan het bewijs geleverd, niet dat ik, vier jaren daarna onder de Maleijers zijnde, onbevoegd ben een oordeel over de

---

[1] Deze proef was, met het oog op het slechte maleisch, dat door nederlandsche schrijvers werd gebruikt, niet te verwerpen, gelijk blijkt uit de opdragt van het gouvernement aan den heer Palmer van den Broek om te onderzoeken in hoeverre die Singapoersche geschriften ook voor 's gouvernements doel konden dienen en later om daaruit eene bloemlezing zamen te stellen, die werkelijk onder den titel van *Tjermin Mata* in twee deeltjes op 's lands drukkerij is verschenen.

[2] De zinnen, die hij onderhanden genomen heeft, zijn, 't is wel opmerkelijk, door hem verzameld juist uit de Singapoersche stukjes, waarvan ik natuurlijk de steller niet ben.

Gouvernements school- en volksleesboeken uit te spreken, maar juist voor datgene wat ik heb beweerd en waarvoor ik mijne beoordeeling heb geschreven, namelijk dat het Gouvernement zeer verkeerd sommige boekjes heeft beloond en uitgegeven. Zoo krijgt men per slot van rekening zijne tegenstanders nog tot medehelpers in den strijd.

Voor ik van Riedels beoordeeling van de *Kitab Permoelaän Pengatahoean* afstap, moet ik hem nog even doen opmerken dat *mĕmboeboeh dawat* op de drukkerijen te Singapoera de gewone uitdrukking is voor de inkt op de letters smeren (letterl. leggen), dat *pĕrkakasan* ook gereedschap beteekent, en *dipĕrboewat* ook is: gebruikt worden voor; dat *tinggal* ook blijven beteekent en *nagĕri* niet altijd voor stad, maar ook voor land wordt gebezigd; dat de Maleijers van de eilanden dikwerf, van eene plaats op het vaste land sprekende, dit met *darat* weêrgeven; dat *bĕrsoesah-soesah* ook met veel moeite beduidt, b. v. *djangan ĕntjik bĕrsoesah-soesah*, doe niet veel moeite, *ĕntjik*; dat *kita* ook *ons* is en *bĕrsoegi* niet alleen beteekent het reinigen van de tanden, maar ook het oppeuteren van een lampenpit; dat *hal* geen zaak, maar omstandigheid, toestand beduidt; dat *boewah* kan toegepast worden op die voorwerpen, waarop, wegens hunnen dubieusen vorm, de andere benoemende telwoorden zooals *bilah*, *kĕping*, *hĕlei*, *roempoen*, *boetir* en dergelijke niet van toepassing zijn, b. v. op huis, schip, stad, spijker, enz.; dat *sa'boewah pakoe* nooit kan beteekenen een *pakoe*-vrucht; want dat men om dit uit te drukken *sa'bidji boewah pakoe* zou moeten schrijven; dat *tahi-bĕsi* ook roest is, = *karat* en *dimakan tahi*, van ijzeren voorwerpen gesproken, gelijk is aan *dimakan karat*; dat de beteekenis van *tahi* niet immer drek is als dierlijk uitwerpsel, maar ook vuil door 't roesten van metalen of het uitzweeten van ligchamen of hunne deelen voortgebragt, van daar *tahi bĕsi*, *tahi tĕlinga*, *tahi mata*, *tahi ĕmas*, *tahi lalat*, *tahi angin*, *tahi anam*, enz.; dat voor invreten van roest in het Maleisch even goed *makan* wordt gebruikt als voor eten, verslinden. Dit allĕs is reeds genoegzaam in de woordenboeken opgegeven. Als de heer Riedel dit wist, waarom heeft zijne *goedwilligheid* dit niet toegepast bij zijne vertaling van de door hem geciteerde zinnen, die de mijne niet zijn. En wist hij het niet, hoe vreemd klinkt dan zijne uitnoodiging om voortaan tegen hem in het maleisch te schrijven. Ik herhaal het: 't is te kinderachtig om elkander wederkeerig van kwade trouw te be-

schuldigen, die woorden zouden hunne kracht en beteekenis gaan verliezen; men doet beter met aan te toonen dat iemand in gemoede, ter goeder trouw of in drift heeft gedwaald.

Van de *Kitab Pĕrmoelaän Pĕngĕtahoean* gaat de heer Riedel over tot de Maleische spreekwoorden, om ook daaruit mijne onbevoegdheid tot het vellen van een oordeel te bewijzen. 't Is wel vreemd, maar toch het is zoo, dat hij mij daarbij aanvalt alsof ik die spreekwoorden had vervaardigd. Hij schijnt zich in die twee jaren den tijd nog niet gegund te hebben het woord te lezen, dat ik daaraan liet voorafgaan. Staat daarin toch niet duidelijk genoeg, dat ik die spreekwoorden slechts verzameld heb, „dat de verklaringen (of *artinja*) bij de eerste zes „en zeventig spreekwoorden opgegeven, afkomstig zijn van „een kundigen Maleijer te Singapoera; dat ik bij de overige „geen verklaring in het Maleisch heb gevoegd, omdat ik het „werk van Maleijers niet met het mijne wilde vermengen; dat „wat ik dus in arab. letterschrift heb gegeven alleen van hen „afkomstig is.” Wien treft dus Riedel's verwijt van onzuiverheid der taal en slordigheid van stijl, (over welks billijkheid wij dadelijk nader zullen handelen), mij of dien Maleijer? Ik gaf slechts wat en zooals ik het ontvangen had, ja, mogt niet anders; alleen van mij was de transscriptie met de vertaling. De heer R. heeft hier dus een vrij wat gewaagder stap gedaan met aldus het werk van een geboren Maleijer af te keuren, dan ik met het beoordeelen van het werk der Maleisch schrijvende Europeanen, zelfs al noemden zij zich ook Alfoer. Daar ik niet twijfel, of de toenemende kennis van het Maleisch zal mijn oordeel over die boekjes regtvaardigen, zoo ben ik tevens verzekerd dat Riedel's oordeel over die spreekwoorden eens algemeen en met volle bewustheid zal worden afgekeurd. De Maleijer, die de eerste zes en zeventig spreekwoorden bij elkander heeft gebragt en van verklaringen voorzien is niet een *djoeragan* (schuitevoerder?) zooals Riedel's vriend Omar, maar, zooals ik later van den heer Keasberry, die ze mij gezonden had, vernam, is niemand anders dan de algemeen om zijne geleerdheid en taalkennis bekende en beminde Abdoellah bin Abdel Kadir Moensji.

Heb ik mijzelven geweld moeten aandoen om met de beoordeeling der Gouvernements schoolboeken een voortwoekerend kwaad bij den wortel aan te tasten, eene eer en een genoegen is het mij als verdediger van zulk een man, die niet tot *mijn* volk

behoort, te mogen optreden tegen den heer R. Het is te wenschen, dat de heer R. aan den avond zijns levens belangeloos zooveel voor *zijn* volk zal hebben gedaan als Abdoellah voor het zijne gedaan heeft. De man, die de Maleische litteratuur heeft verrijkt met de beste en schoonste der werken, die wij tot nog toe kennen en dat niet in dienst van of gesteund en beloond door eenig Gouvernement, maar kosteloos geschreven en met eigen hand op steen gebragt of zelf de letters gezet. Een man, die tot zijne laatste ure nog even onvermoeid en ijverig werkzaam was aan de verheffing van zijn diep gezonken volk. Een man, eindelijk, die zoowel door zijne uitgegevene als onuitgegevene geschriften, onder welke laatste twee schetsen van een Maleisch woordenboek, getoond heeft zijne taal beter magtig te zijn dan allen vóór hem. Wat verscheelt het mij of de heer R al het eerste van ABDOELLA's spreekwoorden in het Perzisch wil gevonden hebben Het is een algemeen onder de Maleijers bekend en gebruikt spreekwoord, dat zoowel in de HSS. als in de taal van het dagelijksche leven voorkomt. Volgens den heer R. zouden dan in eene verzameling van Hollandsche spreekwoorden niet die mogen worden opgenomen, welke, hoewel algemeen gekend en gebruikt, aan het Oude Testament, dus aan het Hebreeuwsch, zijn ontleend, zooals b.v. *die een kuil graaft voor een ander zal er zelf invallen* en andere.

Had ik mij niet voorgenomen bedaard te blijven, Riedels taalkundige aanmerkingen op die eerste spreekwoorden zouden mij het bloed kunnen doen koken over de verregaande driestheid waarmede hij te werk gaat. Laat ons zien of ik overdrijf. Van *Sakalipon nistjaja* zegt hij, is één woord overtollig. Wij zullen ze echter beiden laten staan; want — het Maleisch wemelt van dergelijke, naar onze westersche begrippen van taal, overtolligheden. Men behoeft als eerstbeginnend leerling slechts een paar stukjes uit het Maleisch te hebben vertaald, om dit al dadelijk te weten.

Voor *tingkah lakoe*, wil de heer R. *tingkah lagoe*, iets van zijn eigen fabrikaat, in de plaats gesteld hebben als beter. Wat moet men op zoo iets antwoorden? Men wordt daarbij ten einde raad. *Tingkah lakoe* toch is eene van die zamengestelde uitdrukkingen, zooals er zoovelen in het Maleisch zijn, b. v. *soekar-soelit*, *pĕrang pĕroes*, *kĕlam kaboet*, *sĕrak-sĕrik*, *tĕkak-tĕki* enz. enz., waarvan het tweede woord veel in beteekenis met het eerste overeenkomt en dient om het te versterken,

zooals bij ons *holder-bolder* en anderen. Zulk eene uitdrukking nu wenscht de heer Riedel te verminken. Ware hij bij Abdoellah met zoo iets aangekomen, dan zou de man opgestaan zijn, zijn boeltje bijeen gepakt hebben en van hem zijn weggegaan met de woorden waarmede hij den zendeling Thomson verliet, na een langdurig dispuut over de spelling van het Maleisch. Die passage in de *Hikajat Abdoellah* kan ik allen schrijvers van Maleische schoolboekjes wel ter lezing aanbevelen.

In stede van *pĕrkara jang moelia-moelia* beweert de heer R. dat behoort gebezigd te worden *pĕrkara pĕrkara jang moelia*; want, zegt hij, van *moelia* bestaat geen meervoud in het Maleisch. 't Is stout gesproken — maar 't houdt geen steek. Vooreerst is het verkeerd de verdubbeling voor een gewone pluralis te houden. Zoo komt men tot *mata-mata* voor oogen en *tĕlinga-tĕlinga* voor ooren. Ten andere worden de adjectiva in het Maleisch dikwerf verdubbeld achter een onverdubbeld substantief gebruikt, om aan te toonen, dat de door het substantief benoemde dingen in verschillende mate de eigenschap deelachtig zijn, die door het adjectief wordt uitgedrukt. Zoo zijn b. v. *pĕrkara jang moelia moelia* heerlijke zaken, die echter in heerlijkheid met elkander verschillen, *orang jang bodoh bodoh* domme lieden, waarvan de een nog dommer is dan de ander. Hieruit kan de heer R. zien, dat hij onbesuisd met houten klompen bijna eene fijne eigenaardigheid van het Maleisch zou hebben vertrapt.

Voor *dikandoeng* in de uitdrukking: *dan jang dikandoeng bĕrtjetjeran*, zegt hij, moet in de plaats gesteld worden دڬندڠ Arme *Abdoellah*, waarom heeft uw vader u geen leermeester als de heer R. gezocht. Wij hadden dan dat woord vroeger gekend en ook het onderscheid tusschen dit (waaromtrent wij van den heer R. nog niet hebben vernomen hoe het getransscribeerd moet worden) en *kandoeng* vroeger geweten. Nu staat gij ons met uwe gebrekkige geschriften in den weg om ook zelfs deze milde gave van den heer R. dankbaar te kunnen ontvangen. Doch, 't mogt het Javaansche *gèndong* eens wezen, wat hij bedoelde, of een woord uit het Perzisch, uit den *Goelistan van Saadi el Shirasi*, en dan waart gij, volgens den door R. vooropgestelden regel, gered.

Daarop zegt de heer R. dat *harapkan goentoer dilangit* in uw vierde spreekwoord eene verkeerde uitdrukking is en dat daarvoor behoort in de plaats te komen *harap akan* of *bĕrharap goentoer dilangit.* Gij schijnt dan maar niet geweten te hebben

dat *harapkan* nooit een geoorloofde en algemeen gebruikte zamentrekking van *harap akan* kan wezen en dat dit *harap akan* en *bĕrharap* hetzelfde is in uwe taal. 't Is genoeg om uwen geest rusteloos te doen ronddolen, dat de heer R. u dat nog moest leeren. En dan uw gebruik van *jang* ter plaatse „waar het niet behoort" en uw weglaten van *lah* achter *bijar* „waar het staan moest." Hoe hebt gij, Maleijer, het nog durven wagen in het zuiver Maleisch te schrijven? Had eerst Minahassisch Maleisch geleerd en ge zoudt met behulp van het Perzisch en von Humboldt über die Kawisprache voor zulke feilen zijn bewaard gebleven. Thans kunnen uwe spreekwoorden op verre na niet vergeleken worden met de lezing, die daarvan in de Minahassa bestaat. Waar uw werk zoo tot algeheele onwaarde wordt verklaard, durf ik, uwe nederige vertaler, ook niet meer de verdediging van mijne dwaze vertaling op mij nemen. Wat daarentegen wel te verdedigen is, is het boekje van den heer R. getiteld:

INILAH PINTU GERBANG PENGATAHUAN ITU,

APATAH DIBUKAKAN GUNA ORANG-ORANG PADUDOKH TANAH MINAHASSA INI OLEH J. G. F. RIEDEL.

Maka pengatahuan pon pantjoran karamejan dan kakajaän itu.

Bahagijan kalima
artinja

PADA MENJATAKAN BABARAPA PERKARA DERI PADA HHIKAJATNJA TUWAH TANAH MINAHASA,
sampei pada kadatangan orang kulit putih Nederlanda itu.

Waarvan de eerste zin zonder uitlating van *mosjkil*, waarop de beschuldiging van kwade trouw tegen mij gebaseerd is, aldus luidt:

Adapon maka hhikajat tuwah tanah Minahasa ini mosjkil adanja, terbongkus dengan kabut kagalapan, tjeritra purbakala penarka rupanja tutor-tutoran sarahasija bunjinja, apatah tiada dingartikan lagi anakh tjutju turon-turonan itu.

Al wie daar *mosjkil* uitlaat, pleegt niets meer of minder dan kwade trouw en wie het durft te veroordeelen is onbevoegd; want door het Neerlandsch-Indische Gouvernement is het beloond, op 's lands drukkerij is het gedrukt, door de Minahassaren met blijdschap ontvangen, door jonge lieden in het Hollandsch en Toeoenboeloesch vertaald, enz. Kunnen wij wel beter

doen dan het verder zich zelven te laten aanbevelen. Het beslaat 3½ vel druks en is een van de achttien door den heer R. geschreven werkjes, die te zamen eene serie uitmaken. Met multipliceren kunnen we ons nu niet inlaten, maar gevoelen het diep hoe nietig daartegenover de Maleische spreekwoorden staan. Ik beken het, dwaas heb ik gehandeld met op dat werk iets te durven afdingen. Geestverschijningen heb ik daarvoor moeten uitstaan. W. von Humboldt en F. Bopp, Duitschers; Saadi el Shirasi, een Pers; djoeragan Oemar, een geboren Maleijer; Bansir, een afstammeling der Maleijers, eenige jeugdige Minahassaren en de gantsche Maleisch sprekende bevolking der Minahasa hieven dreigend de hand tegen mij op. Ik berg mij, want wie kan een achttien dubbele *Pintoe gerbang* verbreken, waar zulk een geestenheir de wacht houdt? [1]

III.

Eindelijk is er ook eene antikritiek van den heer Graafland, naar aanleiding van mijn stukje, getiteld: *Iets over de Maleische school- en Volksleesboeken*, verschenen, en ook hierop zal ik het een en ander antwoorden, hoewel het mij spijt den kostbaren tijd aan zulk een onvruchtbaar geschrijf te moeten besteden. Ik zeg: eindelijk; want bijna drie jaren geleden [2] ontving ik een brief uit de Minahassa, waarin mij gemeld werd, dat de heer Gr. kennis genomen had van mijne kritiek en zich bepaald had voorgenomen binnen kort daartegen op te komen. Hij heeft dus wel den tijd gehad door nader onderzoek en meer bepaalde studie dan tot dusver, zich voor dat werk te bekwamen. [3] Vergelijken wij datgene, wat hij ons van zijne Maleische taalkennis daarin mededeelt, met datgene, wat daarvan in zijn boekje, getiteld: *Kitab batja akan Manusija binatang dan tatanaman, guna sakalijen anakh-anakh jang tahu batja, terkarang awleh*, N. Graafland, heeft ten toon gespreid, dan

[1] Ook de heer R. is bijna al de door mij hem aangewezen fouten met stilzwijgen voorbij gegaan, om den strijd op een ander terrein over te brengen.

[2] Mijne beoordeeling dateert van 30 Mei 1865.

[3] De vertraging is niet geheel aan den heer Graafland te wijten. Toen het bestuur van het Instituut zijn opstel ontving, vond het in den inhoud aanleiding daarover met den schrijver in correspondentie te treden. Dit was natuurlijk oorzaak dat het opstel eenige maanden in portefeuille bleef

komt het ons voor, dat hij in die twee jaren in taalkennis vrij wat moet zijn vooruitgegaan. Zoo mijne kritiek bij alle schrijvers der Gouvernements boekjes hetzelfde gevolg heeft gehad, dan beklaag ik mij niet haar te hebben geschreven, al heb ik daarmede sommige schrijvers ook de stokken in handen gegeven om mij te slaan en hen in de gelegenheid gesteld met mijn kalf te ploegen. Nu, na zulk een ribbestoot en een paar jaren studie mag men aannemen dat 's schrijvers verdediging grondig zal zijn. Hoe beklaag ik het, dat ik niet even veel tijd aan mijne beoordeeling der bewuste werkjes en nog eenmaal zooveel aan mijne repliek heb kunnen geven, ja, dat mij slechts zoo veel dagen daartoe hebben ten dienste gestaan als den heer Gr. jaren.

Nog meer dan de stukken van de heeren Gonggrijp en Riedel vind ik Graaflands verdediging van vrij langen adem. Terwijl ik toch veertien verschillende Maleische werkjes kortelijk in 24 pagina's van dit Tijdschrift heb behandeld, beslaat alleen zijn stuk reeds 28 bladzijden. Voorwaar geen bewijs, dat ik door hem met dezelfde maat gemeten ben, waarmede ik hem gemeten heb. Hij schijnt bijzonder woordenrijk te zijn, doch, zooals het meermalen gaat, "in de veelheid der woorden ontbreekt de overtreding niet" (Salomo), hoeveel minder in een overvloed van woorden, die dienen moeten om een slecht Maleisch geschrift voor goed te doen doorgaan en hem, die het gewaagd heeft het slecht te noemen, in het hatelijkste licht te plaatsen. Zoo ik nooit geweten had, dat eene zaak voor verschillende beschouwingen vatbaar was en het oordeel over een persoon zeer kan uiteenloopen, dan zou ik dit voorwaar wel uit de antikritieken van Gonggrijp, Riedel en Graafland hebben geleerd.

Aan minder gepaste uitdrukkingen is in Graaflands stuk geen mangel. Maar daarmede wordt zijn regt al zeer slecht verdedigd. Wanneer hij mij toedicht, *dat ik meen mij op het gestoelte der taalgeleerden te moeten plaatsen*, *dat ik mij nu ook als taalgeleerde wil doen kennen*, *dat ik voor taalbaas wil fungeren*, *dat ik mij opwerp als bewaarder van 's lands schatkist* [1] enz. enz. dan doet dit al zeer weinig af op de waarde mijner beoordeeling en bewijst niets voor de deugdelijkheid van Graaflands werkje. Zijne antikritiek in preekvorm, naar aanleiding van den tekst: *Het criterium voor ge-*

---

[1] Waarom mij niet liever *Mama Bendahara* genoemd?

schriften in de Maleische taal, verdeeld in drieën [1] en eindigende met eene toepassing, heeft dit met vele andere preeken gemeen, dat zij handelt over veel, maar in gebreke blijft den tekst goed te verklaren. Hoe jammer, dat zijne eloquente redevoering hoofdzakelijk dienen moet tot verdediging van het door hem gebezigde Maleisch; want dat die verdediging is mislukt houd ik voor zeker; doch daarover straks nader.

Op veel in Graaflands schrijven zal ik kortheidshalve niet antwoorden, omdat ik het genoegzaam in mijn antwoord aan de heeren Gonggrijp en Riedel weêrlegd acht. Alleen wil ik hem op eenige groote onjuistheden in zijn schrijven opmerkzaam maken.

Zoo acht ik het onwaar, dat men in eenige plaats van Neerl. Indie met een kreupel Maleisch zou *moeten* voortsukkelen, althans niet in geschriften. De inlander zelf acht zich daartoe niet verpligt en, hoewel levende onder den invloed van zulk kreupel Maleisch, schrijft hij doorgaans zuiverder dan er gesproken wordt. Daar de heer Gr. ons zooveel curieuse zaken omtrent het Maleisch in de Minahassa heeft medegedeeld, die wij alleen op zijn gezag zouden moeten aannemen, doch aan wier juistheid ik reden heb te twijfelen, zoo zou het niet van belang zijn ontbloot, indien de een of andere hoofdambtenaar, die daar geweest is, eenige Maleische brieven publiceerde, die hij van hoofden en andere beschaafde lieden ontvangen heeft. In de verzamelingen van Marsden, Dulaurier, Meursinge en de Hollander toch komen geen brieven uit die streken voor en dus zou zulk een ambtenaar met de uitgave van enkele nummers der wetenschap een dienst bewijzen. [2]

Dat ik vroeger te Samarang eene uitgave van het Nieuwe Testament in het locaal Maleisch van Java heb bezorgd, waarom zou ik dat ontkennen, al past het den heer Graafland niet mijn naam, dien ik verzwegen heb, daaraan te verbinden. Hem laat ik het genoegen het geheel een *abracadabra* te noemen, waarvoor hij echter geen enkelen zin tot bewijs aanhaalt, als hij maar zoo billijk is van het niet op ééne lijn te plaatsen met een zekere soort van abracadabra, waarvan *mata-mata's*, *tĕlinga-tĕlinga's*, *gigit-gigit's*, *bĕrpoenja's*, *gros* en *wango's* hoofdbestanddeelen

---

[1] Waarom ook de onderverdeeling in negen niet?

[2] Naar ik meen berusten eenige Maleische brieven uit de Minahassa bij het Nederlandsche Zendelinggenootschap, doch die zullen wel te zeer den invloed der Zendelingen en der Bijbelvertaling verraden, om hier te kunnen dienen.

zijn. Ook moet ik hier bijvoegen, en dit kan tot waarschuwing strekken, dat juist die uitgave mij heeft geleerd, dat het onmogelijk is iets goeds in het locaal Maleisch van Java te vertalen. Nogtans maak ik onderscheid tusschen locaal en slecht Maleisch. Dat heb ik ook bij mijne beoordeeling der Gouv. boekjes in acht genomen, waar ik het locale Maleisch, door een paar inlanders gebezigd, de voorkeur heb gegeven boven het slechte Maleisch, door de Europeanen gebruikt. Welk een locale kleur het schrijven eens inlanders ook heeft, geen *bĕrpoenja*, *bĕrdĕmam*, *dimengoelilingi*, *dingartikan*, *gigit-gigit wango* ontvloeijen aan zijne pen! Had ik mij vroeger niet op dat gebied gewaagd, ik zou zulks nu niet kunnen verzekeren.

Dat ik het zuiver Maleisch gekend heb vóór dat ik in het locale schreef is zeker, althans heb ik van mijn onderwijzer wel zóóveel geleerd, dat ik iemand, die hetzelfde onderwijs als ik heb genoten, het mag voorhouden als hij de hem geleerde voornaamste taalregels verkracht. Daarvoor is het waarlijk niet noodig, dat ik vroeger het zuivere Maleisch „wel zeer goed" magtig moet zijn geweest, zooals de heer Gr. beweert.

De Schrijver verwijt mij daarop zijdelings, dat ik na een vijftal jaren [1] nog niets van de Bijbelvertaling in het Maleisch heb doen zien. Laat ik hem de verzekering geven, dat ik mij dit verwijt niet bijzonder aantrek. Ik heb den heer Gr. niet te biechten wat ik in vijf jaren tijds heb gedaan, wat reeds gedrukt is en wat voor de pers nog gereed ligt, doch wil hem troosten met het goede nieuws, dat eerst het Evangelie van Mattheus afzonderlijk is gedrukt, en thans het gantsche Nieuwe Testament ter perse is, en dat hij eerstdaags ook mijn supplement op het Woordenboek van Prof. Pijnappel mag verwachten. Ware de heer Gr. beter bekend met datgene, wat er voor de vertaling des Bijbels al zoo noodig is en wat de uitgave soms kan vertragen, hij zou over deze zaak gezwegen hebben. Hij schijnt mij, nu het werk van een ander en wel van één persoon afhangt, wel wat haastig; iets, dat ik niet rijmen kan met het feit, dat de zendelingen, wier eigenaardige roeping het is in het Maleisch te prediken, welke roeping ik niet heb gehad, tot nog toe aan eene nieuwe vertaling der Schrift zoo weinig hebben gedaan. En toch zijn niet juist zij de mannen door wie dat werk reeds moest zijn tot stand gebragt?

[1] Welke jaren hij bedoelt is niet duidelijk.

De heer Gr. beweert, dat ik geene verschoonende beoordeeling kan toelaten en speelt daarbij met het woord bekeering op eene wijze, die het allerminst een prediker past. Mag ik hem vragen of hij ook zou kunnen raden, waarom ik nimmer de Christelijke Maleische tractaatjes aan mijne critiek heb onderworpen en waarom ik sommige schrijvers van Gouv. boekjes vrij wat meer heb verschoond dan andere?

In de afwijzing van sommige boekjes wil de heer Gr. het bewijs zien, dat er niet zoo ligtvaardig met de belangen van het Gouv. en den inlander is gespeeld. Zoo iets is vrij onverklaarbaar in iemand, die in staat is de notulen van het Batav. Gen. van K. en Wet. te raadplegen. Dat de aanneming en afwijzing van werkjes soms afhankelijk schijnt geweest te zijn van de meerdere of mindere gunst, waarin de schrijvers bij de beoordeelaars stonden, zou ik uit die notulen en uit door mij ontvangen brieven kunnen bewijzen.

Omtrent mijne onuitgegeven werkjes, eene vertaling van Prof. Bosscha's Algemeene Geschiedenis en de *Hikajat Binatang* (Natuurlijke Historie) is de heer Gr. verkeerd ingelicht. De eerste is afgewezen, zoo men opgaf, omdat het werk van prof. Bosscha niet geschikt was voor den inlander [1], maar naar mijne overtuiging, omdat men den inlander geen kijkje in de Algemeene Geschiedenis gunt of durft laten doen. Hij mogt eens te wijs worden! Boekjes over *tatanaman*, brave Hendrikken en fabelboeken, ik weet niet al van wie, houdt men voor beter geschikt. De *Hikajat Binatang* is nimmer afgewezen en nimmer aangenomen, zooals de heer Gr. de goedheid heeft te verzekeren. Ik heb geweigerd aan het verlangen der Regering te voldoen, om een werk, dat ik reeds éénmaal op verzoek der Regering als schoolleesboek had veranderd, nogmaals op verzoek der regering tot een Volks-leesboek om te werken. Wie waarborgt mij dat de Regering mij niet daarna verzoekt om het ten derden male tot eene wetenschappelijke verhandeling over de ademhalingswerktuigen der wormen om te werken? [2]. De reden voor mijne weigering heb ik der Regering bij officieel schrijven kenbaar gemaakt.

[1] Als leesboek zeker. Maar ook als handleiding bij het onderwijs op de kweekscholen voor inlandsche onderwijzers?

[2] Op deze wijze kan men iemand zich lam en kreupel laten schrijven, zonder genoodzaakt te zijn hem te zeggen: Uw werk wordt door ons niet begeerd; want het deugt niet.

Verder moet ik den heer Gr. doen opmerken, dat niet alleen hij, maar ook wij andere en hoogere vereischten dan zuiverheid van taal kennen, doch hierin verschillen wij met hem, dat wij gelooven zonder de noodige zuiverheid in taal nooit aan die vereischten te kunnen voldoen. Of zou de heer Gr. denken dat b. v. de Nederlanders geestelijk te ontwikkelen waren door een boek over den Mensch, de Dieren en de Cultures in de taal van het Fransche-pad te Amsterdam of het Achterklooster te Rotterdam?

Alleen de bloote opnoeming van sommige der door mij beoordeelde werkjes acht Gr. genoeg om te doen zien, dat ik ze niet mag rangschikken onder de knollen, die voor citroenen den inlander zijn in handen gestopt, en roept aan het einde daarvan uit: Is dat geen goede leesstof voor den inlander? — Ik antwoord: Neen, en nogmaals: Neen! Goede leesstof zou het zijn als de taal er van goed verstaanbaar was en uit het aardrijkskundige boekje niet datgene was weggelaten, wat den inlander te wijs maken zou; als het leesboek met Bijbelsche verhalen niet maar de helft der geschiedenis had gegeven, om door de andere helft den Mohammedanen geen aanstoot te geven enz. enz. Ik zou zoo kunnen voortgaan, doch wat ik tegen den inhoud dier boekjes heb, kan men voor het tegenwoordige genoeg uit mijne eerste beoordeeling zien. Ik herhaal hier dus met nadruk: de stof is goed, maar de bewerking deugt niet.

Het zonderlinge verschijnsel in mijn werkje: *Kitab permoelaän, pĕngetahoeän*, door den heer Gr. aangewezen, meen ik genoegzaam in mijn antwoord aan den heer Riedel te hebben verklaard. Ik kan er hier alleen nog aan toevoegen, dat het mij niet geweten kan worden als een geheel jaar na mij een ander het geheel verkiest uit te geven, waarvan ik slechts een paar stukjes als proeve gaf, en dat volstrekt niet bij wijze van letterdieverij, zooals de heer Gr. vermoedt.

Wanneer ik aan den heer Gonggrijp het antwoord overlaat op de vraag: waarom men van hem iets goeds moet verwachten, is dit geen insinuatie, zooals de heer Gr. gist, maar beteekent alleen dit, dat ik den heer Gonggrijp het verdriet wilde besparen veroorzaakt door mijne betuiging, dat een man, die door het schrijven van maleische schoolboeken zulk een naam heeft gemaakt, dat hij (om Graaflands woorden te gebruiken) op het gestoelte der geleerden werd geplaatst, moet geacht worden wat goeds te hebben geleverd.

Om zijn eigen aandeel in het bezorgen van Maleische lectuur, d. i. zijn, door mij beoordeeld boekje, te regtvaardigen, beroept den heer Gr. zich op het oordeel, uitgebragt door Ds. J. H. Kam. Hij vergeve het mij als ik dit beroep allerongelukkigst noem. Over het algemeen hebben in den laatsten tijd de predikanten in Indie zich niet onderscheiden door ijverige beoefening en kennis van de Indische talen, zelfs niet van het Maleisch. Het goede voorbeeld door de oudjes gegeven is door het hedendaagsche geslacht niet bijzonder nagevolgd. De allerzotste bijdragen zou ik kunnen leveren om dit aan te toonen. Voor het tegenwoordige zij alleen dit genoeg: Van den kansel te Batavia werd door een oudgast bij eene prediking over Jonas gezegd: *Hei soedara-soedara! itoe ikan boekan ikan kakap dan itoe ikan boekan ikan kèmbong* (kĕmboeng) *tĕtapi satoe ikan terlalo besar*, wat in het Nederduitsch ongeveer aldus luidt: die visch nu was geen schelvisch, ook was het geen haring, maar het was een zeer groote visch. Dus had geen haring Jonas ingeslikt! Dezelfde predikant vertaalde: de hemelen werden geopend door *langit robek diri.* Te Samarang heb ik van den kansel door een oudgast hooren spreken van *hawa soetji* om den Heiligen Geest aan te duiden, en hooren zeggen: *Preksa sama itoe orang Kristen deri tempo dolo-dolo*, enz. terwijl hij de gemeente een van de door hem berijmde gezangen zingen liet, aldus luidende:

Kapada Allah brie moelija!
Sumbahjang sama Radja itoe
Dengan menjanji khoedoesnja,
Jang pegang kwasanja disorga
Jang soedah kasalaän harga
Kassi dipikol, O Toehan!

Kapada Jezus, jang kekaseh
For kamie jang betoel menjoessoel
Dan minta Allah kassij-an!
Soedah O Allah, Maha tinggie!
Ditondjok dálam orang hatie
Soeka Angkaw, ap' Angkaw mau!

Dengarlah hatie sakiet soewara,
Sebab berdòsa samantara
Soedah tjerekan kamie djau;

Hanja djandimoe djadi dengar:
Bergantie, kamie soeka, ija!
Hatiemoe bimbang, terketjillah:
Toeloenglah Njawa soetjie, gah!

Wie, die een weinig aan het Maleisch heeft gedaan, zal op het laatste *gah!* niet een hartelijk bah! laten volgen. En nogthans ontbreekt den predikanten noch de tijd, noch de gelegenheid, noch de hulpmiddelen om het Maleisch of eenige andere Indische taal goed te leeren. En wat nu Ds. Kam betreft, zoo verklaar ik, dat hij juist met die gunstige beoordeeling van Graaflands boekje zonneklaar heeft bewezen het Maleisch niet te kennen, en dus ook geen bevoegd beoordeelaar te zijn; geen wonder dat hij wel wat heeft veranderd in dat werkje, maar de *telinga-telinga's* en *mata-mata's* en *berpoenja's* enz. stil heeft laten staan.

Het tweede bewijs voor de deugd van zijn boekje zocht de heer Gr. in den goeden aftrek. Ook dit bewijs gaat voor mij niet op, vooral niet als ik van hem hoor dat het hoofd van bestuur de zaak van hem, het hoofd der gemeente, krachtig heeft ondersteund. Ging Graafland's bewijs ook zonder dit op, wat zou dan de Arabische Koran voor den inlander niet een verstaanbaar boek zijn; want gewone afschriften daarvan worden dikwerf met *f* 100 à *f* 150, soms met meer betaald, terwijl de eene druk de andere volgt; en nogtans heb ik gedurende mijn twaalfjarig verblijf in Indië niet één priester, gezwegen van een gewonen inlander, aangetroffen, die hem verstond. Maar dit nu eens niet in aanmerking nemende dan heb ik nog altijd het regt tegenover Graafland's bewering deze van mij te stellen: Dat de goede aftrek der Gouv. schoolboekjes, voor zoover die zich zonder pressie heeft geopenbaard, een bewijs is van den dorst des inlanders naar kennis en geestelijke ontwikkeling; dat hij om die te bevredigen daarvoor thans ook wel wat over heeft; doch dat het te vreezen is, indien hem van Gouvernementswege voortdurend zulke onbeduidende boekjes worden verschaft, hij eindelijk moedeloos zal worden, zijn geest voor goed der verstomping prijs geven en niet meer naar lectuur, hem door Europeanen geboden, zal talen.

De heer Gr. acht het noodig tegen mijne beschuldiging, dat de meeste schrijvers de edelmoedigheid van het Gouv. ten bate van eigen beurs hebben geëxploiteerd, op te komen en wil haar,

waarbij ik blijf volharden, weêrleggen met de betuiging, dat hij voor zijn werk geen cent heeft ontvangen; daar, tijdens hij schreef, het beloonings- en bekrooningsbesluit nog niet was genomen. Ik moet erkennen dat hij, door de omstandigheden daartoe wel verpligt, eene belangrijke uitzondering op anderen maakt, doch mijne beschuldiging daarmede niet van kracht heeft beroofd; want ik zeide niet alle, maar de meeste schrijvers. Naast, of liever boven zijne gedwongen onbaatzuchtigheid zou ik geneigd zijn te stellen die van een ander, die voor zijn werk, dat ik niet heb gecritiseerd, niets verlangde dan eenige kleedingstukken voor zijne inlanders. Wil de heer Gr. mij het regt ontzeggen met zulk eene beschuldiging tegen de andere schrijvers op te treden, daar ook mij het beloofde honorarium is uitgekeerd, ik ontneem hem die magt door te verzekeren, dat niet ik, maar een ander die gelden heeft genoten. Kan nu de heer Gr. bewijzen, dat zulks ook het geval is geweest met de meeste schrijvers, dan zal ik mijn hoofd in den schoot leggen en *bĕriboe riboe ampon* vragen voor zulk eene onbillijke aantijging. Ten overvloede kan ik hier nog bijvoegen, dat als ik geweten had dat de heer Gr. twee jaren vóór het Gouv. besluit van Junij 1858 zijn boekje heeft aangeboden, ik het zeker niet met de anderen over éène kam zou hebben geschoren, zoo min als ik dit de Christelijke tractaatjes heb gedaan.

De heer Gr. betwist mij daarop het regt om het drukken en verspreiden van boekjes in het brabbel-Maleisch van Gouvernementswege af te keuren en dat wel omdat het Maleisch niet overal eenerlei is. Ook hiertegen kom ik op, want in geschriften van fatsoenlijke, wel opgevoede inlanders is het wèl in overeenstemming met de taal der zuiver Maleische Handschriften. Dit blijkt uit vele door Meursinge en de Hollander uitgegeven brieven; dit is mij gebleken uit brieven, die ik in de Preanger Regentschappen, d. i. ver in de binnenlanden van Java, heb ontvangen en ik twijfel niet of zulks zal ook wel het geval op Noord-Celebes zijn, hoewel mij van daar zulke brieven nog niet onder de oogen zijn gekomen. Waar nu beschaafde inlanders in hunne brieven toonen eene beschaafde taal op prijs te stellen, hoe kan het mij dan tot zulk eene groote zonde worden aangerekend als ik afkeur dat het Gouvernement van de straattaal gebruik maakt?

Met nog een lange reeks van beschuldigingen treedt de heer Gr. tegen mij op, die het mij niet lust allen te beantwoorden. Niet alleen

dat ik daardoor te uitvoerig zou worden, maar ten slotte blijft mijn neen nog immer staan tegenover zijn ja en omgekeerd. Liever ga ik dus over om tot slot het voornaamste punt zijner verhandeling te bespreken, namelijk de verdediging van het in zijn boekje gebruikte Maleisch als bijzonder geeigend voor de Minahassa.

Ik ben volstrekt niet geneigd alles voor gaaf aan te nemen, wat hij omtrent de beteekenis en het gebruik der woorden aldaar mededeelt, 1°. omdat hij zich herhaalde malen deerlijk verspreekt, 2°. omdat ik getuigen tegen hem kan laten optreden.

Zoo zegt hij dat *toemboeh-toemboehan* voor planten in de Minahassa wel verstaan wordt, maar dat hij *tatanaman* heeft gebruikt, omdat hij alleen spreekt van datgene, wat met de handen geplant wordt. Dus zou dan reeds de titel van zijn boekje: *Kitab batja akan manusija*, *binatang dan tatanaman*, moeten vertaald worden: *Boek lees betreffende den mensch*, *de dieren en* — men lette wel op, niet ik wil het zoo vertaald hebben maar de schrijver zelf, — de *cultures;* want immers spreekt hij over datgene, wat met de handen geplant wordt.

Een tweede staaltje van verspreking breng ik bij om mijn twijfel aan zijne kennis van het maleisch in de Minahassa te regtvaardigen. In eene noot op pag. 422 lees ik: „Men zou mij te Menado even goed aardigheden weten te zeggen over *boeloe-mata* als de heer K. het gelieft te doen over de reduplicatie van *boeloe.* Dit woord is hier gebruikelijk voor *bamboe* als soort. Men zegt dus *boeloe djawa* enz. en zoo zou men over *boeloe mata* heel aardig weten te railleren."

Toen ik die noot las kon ik mijne oogen bijna niet gelooven. 't Is dan toch waar, dat de heer Gr. het onderscheid niet kent tusschen *boeloe* en *boeloeh*, welke woorden in den ganschen Archipel naauwkeurig worden onderscheiden. Ik verbeeld mij dat deze vergissing bij den heer Gr. geen lust tot railleren kan verwekken. Uit zijne woordverklaringen zou ik nog meer bewijzen kunnen bijbrengen, doch thans wil ik liever getuigen tegen hem laten optreden en daartoe een enkelen zin uit zijn werkje plaatsen naast een uit twee andere werkjes, ook uit de Minahassa afkomstig, om dan der zake kundigen te laten oordeelen, wie van de drie goed verstaanbaar Minahassisch Maleisch heeft geschreven. Ik citeer die zinnen letterlijk getrouw en om niet den schijn op mij te laden, dat ik met opzet het beste of slechtste heb gekozen, neem ik van elk werkje het

I. De heer Graafland schrijft op pag. 35 van zijn boekje aldus: Maka karejta asap itu berdjalan atas duwa baris pandjang-pandjang jang sudah dekardjakan deri pada besij; lagi karejta itu sendirij sudah dekardjakan deri pada besij sadja. Adapawn manakala awrang dudokh dalam karejta itu, dan tengokh kaluwar, maka djadi pada mata-matanja, seperti manusija-manusija dan binatang-binatang, dan pohon-pohon ada terbang djuga; — bagitu lakas karejta itu berdjalan.

II. De heer Riedel schrijft op pag. 35 van zijn werkje. Komedijen deri pada itu bilamana bangsa tersebut ini pon bertambah-tambah banjakhnja, maka masokhlah marika itu tjaharij hulunja sungej itu lalu berparang-parangan melawan orang-orang kadudokhan disana orang Mengondouw, atawa Rumogah namanja, turon-turonannja Ubodija dan Nonapean, hapatah berdijam di gunong Buluan itu.

III. En eene bijbelsche geschiedenis, naar ik hoor, vertaald door een zendeling aldaar en gedrukt voor rekening van het Nederlandsche Zendelinggenootschap bij Wijt te Rotterdam, 1860, heeft op pag. 35 met de spelling der Bijbelvertaling, die ik hier niet geheel kan weêrgeven: Sabermula Jusof debawa awleh awrang Jisjma'ejlij itu ka Mitsir, maka disana ija telah dedjuwal mendjadi budak pada Pawthifar, sawatu hamba istana Fir'awn jang Sulthan itu. Dan satelah sudah delihat awleh Pawthifar bahuwa Jusof adalah bidjakh dan tsalehh dan bahuwa Allah memberkatilah sasawatu jang debowatnja, maka Pawthifar mengangkatlah dija mendjadi djuru parentah atas samowa jang adalah dalam rumahnja.

Men ziet dat in het Maleisch dezer werkjes nog al verschil bestaat. Wie van de drie is nu het best verstaanbaar voor de Minahassaren? Welligt nog degeen, die de sterke arm van het gouv. niet heeft gebruikt. Hiermede eindig ik den strijd, die al weder de waarheid van het spreekwoord heeft geleerd: Als kok en bottelier eens kijft, verneemt men waar de boter blijft.

Amsterdam,
31 Januarij 1869.

H. C. KLINKERT.